

ИШНИ СУГА ҚАДАР ЮРИТИШ БОСҚИЧИДА ДАЛИЛЛАРНИ ТЎПЛАШ ТЕКШИРИШ ВА БАҲОЛАШ

Кабулов Алиакбар Акмалжон ўғли

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги Университети мустақил
изланувчиси*

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплаш тушунчасининг моҳияти, исботлашдаги ўрни ва унинг ички тизимини аниқлаш учун терговчи, прокурор ва суд томонидан амалга ошириладиган билиш фаолиятининг умумий белгиларини таҳлил этиш лозим. Далиллардан исботлаш воситаси сифатида фойдаланиш учун уларни тўплаш керак, яъни қайсидир йўл билан бу далиллар терговчи ёхуд суд ихтиёрига ўтиши ва уларнинг ичидан иш учун аҳамиятли бўлганлари ажратиб олинishi лозим бўлади.

Жиноят-процессуал қонун далиллар тўплаш усуллари сифатида тергов ва суд ҳаракатлари рўйхатини ўз ичига олади. ЖПКнинг 87-моддасида далиллар тергов ва суд ҳаракатларини юритиш: гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, гувоҳ, жабрланувчи, экспертни сўроқ қилиш; юзлаштириш; таниб олиш учун кўрсатиш; кўрсатувни ҳодиса рўй берган жойда текшириш; олиб қўйиш; тинтув; кўздан кечириш; гувоҳлантириш; мурдани эксгумация қилиш; эксперимент ўтказиш; экспертиза тадқиқотларини ўтказиш учун намуналар олиш; экспертиза ва тафтиш тайинлаш; тақдим этилган ашёлар ва ҳужжатларни қабул қилиш; телефонлар ва бошқа сўзлашув курилмалари орқали олиб борилган сўзлашувларни эшитиш йўли билан тўпланади. Ҳар бир тергов ҳаракати муайян билиш ва тасдиқлаш амалларининг йиғиндисидир. Демак, далилларни тўплаш - тергов-суд органларининг фаол фаолияти ҳамда исботлаш жараёнининг зарур элементи.

Процессуал адабиётларда далилларни тўплашнинг моҳиятига турлича таърифлар берилган. А.И. Винберг далилларни тўплаш тушунчасининг мазмунини «турли далилларни топиш, қайд этиш, олиш ва сақлашга қаратилган ҳаракатлар мажмуаси»,¹³ деб ҳисоблайди. И.Б.Михайловская далилларни тўплаш тушунчасига уларни аниқлаш, кўриб чиқиш ҳамда процессуал мустаҳкамлашни киритади.¹⁴ С.А. Шейфер эса далилларни тўплашга уларни қидириш, идрок этиш ва исботловчи маълумотларни мустаҳкамлашни киритади.¹⁵ М.С. Строговичнинг фикрича, далилларни тўплаш уларнинг иш бўйича аҳамиятлилиги жиҳатдан кўриб чиқишдан иборат.¹⁶

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплаш жараёнида асл ҳолатнинг ўзгариши рўй беради: ҳақиқатда мавжуд бўлган объектлар ва оғзаки маълумотлар идеал объект, билиш образи тусига кириб, кейин эса уни баённома ёки

¹³ Винберг А.М., Шавер Б.М. Криминалистика. - М.: 1992. -Б.180.

¹⁴ Михайловская И.Б. Уголовно-процессуалне основм деятельности органов внутренних дел. -М.: 1998. -Б.62.

¹⁵ Шейфер С.А. Следственне действия. Система и процессуальная форма. -М.: Юрлитинформ, 2001. -Б.74.

¹⁶ Строгович М.С. Курс уголовного процесса. Т. 1.- М.: Наука, 1968. -Б.470.

ахборотни сақлашнинг бошқа ишончли шаклига айлантириб, сақлаб қолинади. Масалан, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш, эксперимент ва бошқа тергов ҳаракатларида моддий объектларнинг белги ва ҳолатлари терговчи ва суд тасаввурида билиш образини яратади, кейин эса у баённома шаклига айлантирилади. «Инсон тафаккурида ашёлар эмас, нарсалар эмас, балки уларнинг образлари, тушунчалари, улар тўғрисидаги маълумотлар мавжуддир, улар ўзаро муносабатга киришадилар, ҳаракатланадилар».¹⁷

Далил тушунчасида унинг икки томони - шакли ва мазмунини аниқлаб олиш кераклигини, далилнинг мазмуни у ёки бу фактлар тўғрисидаги маълумотларни англатишини, далил шакли деганда эса ушбу маълумотлар манбаларини тушуниш лозимлигини, шакл ва мазмунни ажратиш имкони йўқлигини, чунки ахборот бирор моддий ташувчидан алоҳида мавжуд бўлиши мумкин эмаслигини таъкидлаб ўтмоқчимиз.¹⁸

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплаш тизимини тадқиқ этилаётган ҳодисанинг изларини акс эттириш деб тавсифлаш мумкин. Мазкур тавсиф анча умумий бўлса-да, бу фаолиятнинг барча томонларини қамраб олмайди. Далилларни тўплаш исботлаш жараёнининг элементи сифатида мураккаб ички тизимга эга бўлиб, бутунлик ҳамда тизимлилик хусусиятларини ўзида мужассамлаштирган. Далилларни тўплашнинг тизимлилиги бу фаолиятни ташкил этувчи элементларнинг ўзаро мустаҳкам алоқасини тавсифлайди. Бутунлик эса бу фаолиятнинг чегараларини белгилайди ва уни атроф-муҳит ва исботлашнинг бошқа элементларидан ажратиб туради. Бу икки характеристика далилларни тўплаш тушунчасини аниқлаштиришда катта аҳамиятга эга.

Айтиш жоизки, далилий ахборот манбаларини қидириш баъзи ҳолларда процессуал шаклда амалга оширилиши мумкин, масалан эҳтимол тутилган гувоҳларни, ҳодиса содир бўлган жой чегараларини, яширилган деб гумон қилинган нарсалар турган жойларни аниқлаш учун сўроқ ўтказиш ва бошқалар. Бошқа ҳолларда эса бундай ахборот манбалари бевосита далилларни тўплаш давомида аниқланади.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплашга уларнинг фуқаролар томонидан тақдим этилишини киритиш керакми? В.Д.Арсеньев исботлашнинг илк босқичини далилларни тўплаш деб эмас, далилларни қабул қилиш деб аташни тавсия этганида, жиноят-процессуал қонунчилигида терговчининг кўздан кечириш, сўроқ ва ҳ.к. фаол ҳаракатлари орқали далилларни тўплаш билан бир қаторда айбланувчи, жабрланувчи, бошқа иштирокчилар, ҳар қандай фуқаролар, корхона ва ташкилотлар ўз ташаббусларига кўра далиллар тақдим этиши кўрсатилганини назарда тутган бўлса ажаб эмас.¹⁹ Муаллифнинг фикрича, далиллар тақдим этиш - дастлабки тергов органлари томонидан далилларни қўлга киритишнинг пассив шакли ҳисобланади, шунинг учун «далилларни тўплаш» атамаси бу ҳолатга тўғри келмайди.

¹⁷ Уголовный процесс. / Под ред. К.Ф. Гуценко. -М.: 1997. -Б.110.

¹⁸ Иномжонов Ш. Жиноят процессида далиллар тақдим қилиш ва фойдаланиш муаммолари. -Т.: Адолат, 2003. -Б.23.

¹⁹ Арсеньев В.Д. Вопрос об теории судебных доказательств в уголовном процессе. - -М.: 1994.-Б.179.

Биз бу фикрга кўшилмаймиз, чунки айбланувчи, жабрланувчи, бошқа иштирокчилар, фуқаролар, корхона ва ташкилотлар томонидан тақдим этилган маълумотлар далилларни тўплаш ҳуқуқига эга бўлган субъект томонидан иш учун аҳамиятлилиги юзасидан текширилади; терговчи ёки суд уни ишга алоқадор деб топганидан кейин улар далил деб тан олинди, жиноят ишига кўшилади.

Демак, далилларни тақдим этиш далилий аҳамиятга эга бўлган ахборотларни қўлга киритиш ва процесс иштирокчиларининг қонуний манфаатларини кафолатлашнинг самарали воситаси бўлиб қолиш билан бирга далилларни шакллантиришга ваколатли бўлган давлат органларининг далилларни тўплаш фаолиятининг характерини ўзгартирмайди. Бу маънода далиллар тақдим этиш далилларни тўплаш учун зарур шароит яратади, лекин ўзи исботлашнинг ушбу жараёни чегараларидан ташқарида бўлади.²⁰

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплашнинг муҳим элементларидан бири объектда мавжуд бўлган фактик маълумотларнинг мазмунини аниқлашдир.²¹ Бир қарашда бу фаолият далилларни топиш билан уйғунлашиб кетади: объектни кўрган захоти биз унинг далилий аҳамиятга эга бўлган хусусиятларини пайқаймиз. Энг оддий ҳолатларда ҳақиқатан ҳам шундай, бироқ чуқур таҳлил асосида бунинг акси эканлиги келиб чиқиши мумкин. Терговчи ва судья изларда қолган ахборотларни иш материалларига ўтказиш учун объектни синчиклаб ўрганишлари, ундаги жиноятга алоқадор ёки жиноят таъсирида пайдо бўлган аломатларни ажратиб олишларига тўғри келади. Бошқача айтганда, далилий аҳамиятга эга бўлган ахборотнинг мазмуни аниқланиши лозим. Айнан шу мақсадларда қонунга биноан кўздан кечириш, тинтув, олиб қўйиш ҳаракатлари давомида топилган нарса ва ҳужжатлар махсус текширувдан ўтказилади. Худди шундай усулда сўроқ орқали гувоҳлар доираси аниқлангандан кейин, терговчи улар қандай маълумотларга эгаликларини аниқлаши, фактик маълумотларни тахмин ва ишга алоқаси бўлмаган ахборотлардан ажратиши керак бўлади.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплаш жараёнида иштирокчиларнинг ҳуқуқларини таъминлашга катта эътибор қаратилиши лозим (ЖПКнинг 88-моддаси). Исботлаш жамият манфаатларига таъсир кўрсатиб, айбланувчининг тақдири, жабрланувчи ва бошқа иштирокчиларнинг қонуний манфаатлари билан узвий боғлиқ. Исботлаш жиноят-процессуал фаолиятнинг асосини ташкил этиб, шахснинг ҳуқуқий мақомини қўллаш воситаси, мамлакатдаги одил судлов демократиклигининг кўрсаткичи ҳисобланади. Жиноят процессидаги билиш фаолияти тенг ҳуқуқли субъектлар - бир томондан давлат органлари, иккинчи томондан ҳуқуқлари таъминланиши лозим бўлган айбланувчи, унинг ҳимоячиси, гумон қилинувчи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан амалга оширилади.

²⁰ Лупинская П.А. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу (предмет доказывания) // Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / Под ред. П.А. Лупинской. - М.: 1997. - Б. 136.

²¹ Ратинов А.В. Вопрос следственного мышления в свете теории информации. - М.: Наука, 1997. - Б.58.

Далилларни тўплашга жалб қилинган бошқа иштирокчилар - гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, холислар ҳам ҳуқуқий мақомга эгадирлар. Далилларни тўплашдаги уларнинг фаолияти ўзларининг процессуал мажбуриятларини бажаришлари ёки ҳуқуқларини амалга оширишлари билан боғлиқ, шунинг учун улар ҳам ўз ҳуқуқларининг таъминланишига муҳтождирлар.

Ҳуқуқни таъминлаш - бу ҳуқуқий шаклга айланган ҳаракатлар бўлиб, улар ёрдамида суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд далилларни тўплаш жараёнига жалб этилган фуқаролар ва шахсларнинг жиноят-процессуал қонунларда кўрсатилган ҳуқуқларини амалга оширишларини таъминлайди. Бу эса қонунийлик ҳамда фуқаролар ҳуқуқлари муҳофазасининг кафолати бўлиб хизмат қилади.

Ҳар бир тергов ва суд ҳаракати муайян билиш ва тасдиқлаш амалларининг йиғиндиси бўлиб, уларни ўтказиш ҳуқуқий асосларга таянади. Жиноят иши бўйича аниқланиши лозим бўлган барча маълумотлар қонунда белгиланган манбалардан олинади. Ушбу ҳаракатларнинг далиллар тўплашда ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиниши билиш усулларининг ишончлилиги ва маънавий жоизлиги, шунингдек процесснинг вазифа ва принципларига бўйсунди.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни олиш исботлаш усулларидан бири бўлиб, у жиноят ишини юритишнинг ҳар қандай босқичидаги билиш ҳолатларига тааллуқлидир ва шунинг учун ҳам жиноят процессининг ҳар бир босқичида қўлланади. Демак, далилларни олишни ҳар қандай босқичда амал қиладиган универсал жараён тарзида лойиҳалаштириш мақсадга мувофиқдир. ЖПКнинг 205-моддасида кўрсатилган фақат тергов ҳаракатлари даврида далилларни олиш ҳақидаги қоидага жиноят ишини қўзғатиш босқичи ҳам киритилиши керак. Универсаллик тўғрисидаги таърифни далиллар тақдим этишга ҳам татбиқ этиш мумкин. Қонунда процесс иштирокчилари, мансабдор шахслар ва фуқаролар тергов ва суд босқичида далиллар тақдим этиши кўрсатилган бўлса-да, амалиётда фуқароларнинг ваколатли давлат органларига моддий объект ва ҳужжатларни жиноят иши қўзғатилгунга қадар топшириш ҳолатлари учрайди. Фикримизча, бундай объект ва ҳужжатларни тасдиқлаш ҳам ЖПКнинг 324-моддасида кўрсатилган оғзаки аризаларни қайд этиш каби муҳим далилий аҳамиятга эга.

Фуқаролар ва ташкилотлар томонидан далиллар тақдим этишнинг ўзига хос хусусияти нарса ва ҳужжатларнинг терговчи олдида уларга эгалик қилувчи шахсларнинг ташаббусига кўра пайдо бўлишидир.²² Ҳимоячи, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар ва фуқаровий жавобгар далилларни ишга қўшиб қўйиш тўғрисидаги илтимоснома орқали исботлашда иштирок этишга қаратилган ваколатлардан бирини қўллайди; корхона, муассаса, ташкилотларнинг раҳбарлари ҳужжатларни тақдим этиш йўли билан тергов органларига содир этилган жиноят ҳақида хабар беради; бошқа фуқаролар эса - ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорлик қилиш каби ўз бурчларини адо этадилар. Кўрсатилган ҳар бир ҳолатда

²² Плетнев В. Проблемные вопросы собирания доказательств по новому УПК // Российская юстиция. - 2002. - № 9. - Б.49.

терговчининг ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлган объектни тадқиқ этиш тўғрисидаги илтимосномани қайд этиш ва кўриб чиқиш, тақдим этилган объектни ўрганиш, уни ишга кўшиб кўйиш ёки эгасига қайтариш ҳақида асосланган қарор чиқариш мажбурияти юзага келади.²³

Далилларни олишнинг ушбу икки усулида ўхшаш томонлар билан бирга сезиларли тафовутлар ҳам кўзга ташланади. Терговчи (суд)нинг далилларни олиши билишнинг фаол акти бўлиб, фуқаролар ва мансабдор шахсларнинг ҳуқуқий мажбуриятини вужудга келтирса, далиллар тақдим этиш ихтиёрий тарзда, далилларга эга бўлган шахсларнинг ташаббусига кўра амалга ошади. Яъни, биринчи ҳолатда далилий материалларни тўлдириш ташаббуси терговчи (суд)га, кейинги ҳолатда эса далилларнинг эгасига тегишлидир. Улар ҳар иккиси ўртасидаги умумийлик - далилларнинг ваколатли давлат органига топширилишидир.

Хулоса қилиб айтганда, далилларни тўплаш: тергов ҳаракатларини ўтказиш; нарса ва ҳужжатларни олиш; процесс қатнашчилари, фуқаролар ва мансабдор шахслардан далилларни қабул қилиш каби усулларда амалга оширилади.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплашнинг энг самарали воситаси тергов ҳаракатларидир. Тергов ҳаракатлари - бу терговчининг далилларни шакллантиришга йўналтирилган фаол ҳаракатларидир. Шакллантириш деганда далилларни ихтиёрий тарзда фабрикация қилиш эмас, уларни тегишли процессуал шаклга келтириш тушунилади.

Умумлаштириб айтганда, тергов ҳаракатлари билиш жараёнида далилларни тўплаш (шакллантириш) усули бўлиб, жиноят-процессуал қонунчиликда кўрсатилган ва терговчи томонидан амалга ошириладиган маълум изларнинг хусусиятлари ҳамда уларда мужассамланган далилий ахборотни самарали тарзда қидириб топиш, олиш, мустаҳкамлаш, яъни тегишли далил турини қўлга киритишга мўлжалланган билиш ва тасдиқлаш амаллари комплексини ўз ичига олади.

Қонун бир қатор процесс иштирокчилари учун далилларни тақдим этиш имкониятини назарда тутди. Ушбу ҳуқуқ Ўз. Рес. ЖПКга мувофиқ айбланувчи ва судланувчи (ЖПК 46-модда), гумон қилинувчи (48-модда), химоячи (53-модда), жабрланувчи (55-модда), фуқаровий даъвогар (59- модда) ҳамда гумон қилинувчининг, айбланувчининг, жабрланувчининг қонуний вакиллари (61-модда) томонидан амалга оширилиши мумкин. Бундан ташқари, далиллар фуқаролар ҳамда қорхона ташкилот ва муассасалар томонидан тақдим қилиниши мумкин.

Назарияда ҳам, амалиётда ҳам далилларни тақдим этилишининг махсус процессуал қонидаси ишлаб чиқилган. Қонунда ҳам далилларни тақдим этишда тузиладиган баённома белгиланган. (ЖПК 202-модда).

Назаримизда, бу ерда гап холислар олдида далилларни тақдим этувчи субъект иштирокидаги ёки уни тақдим этувчи ва далиллар тақдим этилганда махсус тузилувчи

делам: Автореф. дисс....канд. юрид. наук. -М.: 1996. -Б.12.

²³ Кругликов А. Следственные действия и проблемм их производства органами дознания по поручению следователя // Уголовное право. - М.: Интел-Синтез, 2003. - № 3. - Б.91-93.

«далилларни тақдим этиш баённомаси» устида боради. Далилларни тақдим этиш ҳуқуқи институти мансабдор шахслар томонидан буюм ва ҳужжатларни санаб ўтилган процесс иштирокчиларига, уларни суриштирув органларига, терговчига ёки судга тақдим этиш учун бериш мажбуриятини таъминлаган. Бу эса қонундаги очиқ жой бўлиб, ушбу ҳуқуқни амалга ошириш имкониятини қийинлаштиради ёки уларни умуман амалга оширишнинг иложи бўлмайди.

Бундан ташқари, далилларни тақдим этиш тақдим этилувчи суриштирув органига, терговчига, судга иш учун аҳамиятга молик бўлган буюм ва ҳужжатларни талаб қилиб олиш ҳуқуқларини беради. Бу эса далилларни олишга хизмат қилади. Ушбу ҳуқуқ сўроқ қилиш орқали, зарур ҳолларда бажарилиши мажбурий бўлган махсус қарор чиқариш йўли билан амалга оширилади.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплаш қатор процессуал ва криминалистик шартларга риоя қилган ҳолда амалга оширилади.

Биринчи шарт, далилларни тўплашда қонун талабларига сўзсиз амал қилиш. Амалиётда бу қуйидагиларни англатади: фақат қонунда назарда тутилган усуллардан фойдаланиш; далилларни тўплашни фақат ваколатли шахслар томонидан амалга ошириш; далилларни тўплашда холиснинг бўлиши.

Кўрсатиб ўтилганидек, далилларни тўплаш усуллари - бу далилларни топиш, қайд этиш, олиб қўйиш ва сақлаш учун амалга оширилувчи процессуал ҳаракатдир. Лекин қонунда назарда тутилган далилларни тўплаш усуллари жиноят процессуал ҳуқуқ нормаларига ҳам мувофиқ бўлиши зарур.

Ўз-ўзидан маълумки, қонун фақат далилларни тўплашни у ёки бу усулларида фойдаланишнинг умумий қоидаларини назарда тутаяди, лекин у унумлилигини оширишга, исботловчи ҳужжатларни тўплашни тўлақонлилигини таъминлашга йўналтирилган тергов ҳаракатларини ўтказишнинг кўп сонли техник восита ва техник усуллари қамраб ололмайди. Ушбу техник восита ва техник усулларга зарурий талаблар қўйилган, яъни амалдаги қонунга зид бўлмаслиги, қонунийлик тамойилларига мувофиқ бўлиши керак.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплашни иккинчи шартли иш учун тўпланган ҳужжатларни тўлаллигини таъминлашдир. Далилларни тўплашдаги барча процессуал ҳаракатлар сифатли ҳамда синчковлик билан ўтказилиши керакки, ҳеч бир далил исботлаш субъектининг назаридан четда қолмаслиги лозим.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларни тўплашнинг учинчи шартли тўплаш ҳаракатининг ўз вақтида амалга оширилиши. Далилларни тўплашнинг ўз вақтида ўтказилиши - у ёки бу тергов ҳаракатини амалга ошириш учун тўғри вақтнинг танланишидир. Агар ўтказилувчи ҳаракат кечиктириб бўлмайдиган аҳамиятга эга бўлса, албатта зудлик билан амалга оширилиши лозим.

Тўртинчи шарт - олинган фактик маълумотларни ишончлилигини қафолатловчи ахборотларга амал қилиш.

Ушбу шарт биринчидан - исботловчи маълумотларни ишончли манбаини танлаш; иккинчидан - ишончли натижалар олиш учун йўловчи тергов ҳаракатларининг тактик шарти ва усулларига амал қилиш; учинчидан - далилларни тўла кўрсатувчи, аниқ қайд қилувчи ва ишончли сақловчи техник воситаларни қўллашдан иборат.

Ушбу шартни таҳлил қилиб, криминалистика нечоғли аҳамиятга эга эканлигини кўришимиз мумкин. Айнан ушбу фан предметига кирувчи бундай техник воситалар ва тактик усуллар далилларни тўплашда олинган маълумотларнинг ишончилигини таъминлашга даъват қилади.

Далилларни текшириш мақсадининг бундай таърифи қисман тўғри. Бундай ёндашувда далиллар текширилишининг ҳуқуқий томонлари исботлашнинг гносеологик асосларидан ажралиб қолади. Натижада, текшириш деганда фақат текширилаётган далилнинг сифати ва хоссалари ҳақидаги билимларни тўплаш жараёни тушунилади. Моҳиятан, жараённинг иккинчи муҳим томони - бу далил орқали қидириш лозим бўлган факт ва ҳолатларнинг муносабаталари, алоқалари тўғрисидаги билимлар тўпланиши назардан четда қолади. Далилларни текширишнинг ушбу жиҳати ҳар бир жинойт ишида мавжуд бўлиб, улар катта назарий ва амалий аҳамиятга эга. Бу томонларни эътиборга олиш фақат текширилаётган далилнинг ўзи ҳақида эмас, балки ишга алоқадор бўлган фактлар, ҳақиқий шароитлар тўғрисида билимлар тўплашга омил бўлади.

Терговчи, суриштирувчи далилларга баҳо беришда уларнинг зарур белгиларини ўзида мужассам этган хусусиятларини инобатга олишлари керак: алоқадорлик; мақбуллик; ишончилилик; етарлилилик.

Ҳар бир далил тергов қилинаётган ишга алоқадорлиги, қонун талаблари жиҳатидан мақбуллиги ва айниқса ишончилиги нуқтаи назаридан баҳоланиши, ишни мазмунан ҳал қилиш учун етарли бўлиши шарт (95- модда). Далилнинг бирор турини доимо бошқа далиллардан афзал, ишонарли, аҳамиятли деб ҳисоблаш мумкин эмас. Бу хусусда бир муҳим қоида бор - шахснинг ҳатто ўз айбига иқроор бўлиши ҳам уни айблаш учун етарли асос бўла олмайди.²⁴ Мазкур қоидага риоя қилиниши шарт.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далил жинойт иши учун аҳамиятли бўлган мавжуд ҳолатлар ҳақидаги хулосаларни тасдиқловчи, рад этувчи ёки шубҳа остига олувчи фактлар ёки нарсалар тўғрисидаги маълумотларни акс эттирган тақдирдагина ишга алоқадор деб эътироф этилади. Тергов органларининг вазифаси жинойт ишини унинг мазмунига дахлдор бўлмаган материал ва фактлар билан кўпайтириш эмас, балки фақат ҳолисона ҳақиқатни аниқлашга, ишни тўғри ҳал қилишга бевосита аҳамиятли бўлганларини тадқиқ этишдан иборатдир. Шунинг учун далилларга баҳо беришда терговчи, прокурор ва суд биринчи навбатда уларнинг ишга алоқадорлигини аниқлаши лозим.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далилларнинг ишга алоқадорлигининг моҳияти исботлашнинг ишни ҳал қилиш учун жиддий ҳолатлар доираси билан

²⁴ Чувилев А., Лобанов А. О порядке признания судом недопустимости доказательств по уголовному делу. // Российская юстиция. -1996. -№11. -Б. 46.

чекланганидадир. Жиноят- процессуал қонун бу масалани ҳал қилиш учун асос яратиб, умумий кўринишда жиноят ишлари бўйича исботлаш предметини белгилайди.

Биринчи навбатда ишга тааллуқли бўлган барча далиллар доирасидан тергов қилинаётган ҳодисанинг мавжудлигини, уни содир этишда айбланувчининг айбдорлиги ёки айбсизлигини кўрсатадиган ҳақиқий маълумотларни ажратиш лозим. Мазкур далиллар шахс томонидан муайян ҳаракатлар қасддан, эҳтиётсизлик туфайли ёки тасодифан содир этилганлиги тўғрисида жиноят процессуал исботлашнинг асосий масаласи - ҳаракатлар жинойий хусусиятга эгаллиги ҳақидаги саволга жавоб топиш имконини беради. Алоқадорлик орқали шахснинг жавобгарлик даражаси ва хусусиятига таъсир этувчи қатор ҳолатларнинг мазмуни жиноят-процессуал меъёрлар орқали очиб берилади.

Ишни судга қадар юритиш босқичида далиллар белгиланган тартибда тўпланиб, ЖПКнинг 92-94- моддаларида назарда тутилган шартларга мувофиқ бўлса, улар мақбул деб эътироф этилади. Мақбул деб топиш учун далиллар қуйидаги талабларга жавоб бериши шарт: 1) манбанинг қонунийлиги (ЖПКнинг 81-моддаси 2- қисмида назарда тутилган манбалар); 2) далилни олиш усулининг қонунийлиги (ЖПКнинг 87-моддасида белгиланган усуллар); 3) процессуал расмийлаштирилишининг қонунга мувофиқлиги; 4) далилларни тўплаш тергов ва суд ҳаракатларини ўтказишга ваколатли бўлган субъект томонидан амалга оширилиши (ЖПКнинг 86-моддаси).

Ишончли далил деганда, ҳаққонийлиги шубҳа туғдирмайдиган далиллар тушунилади. Тўғри процессуал қарор чиқаришнинг энг муҳим шарти ишончли далилларнинг мавжудлигидир. Далил мазмунининг ҳақиқийлиги, ундаги маълумотларнинг воқеликка мувофиқлиги, унинг тўлиқ, сўзсиз ишончга эгаллиги эътироф этилган тақдирда, у ишончли ҳисобланади. Далилнинг ишончлилиги дастлабки тергов ва судда уни синчковлик билан текшириш орқали аниқланади. Далиллар ишончлилигини аниқлашга билиш назарияси, предметнинг барча хусусиятларини тўла. ҳар томонлама ва ҳолисона ўрганиш усули орқали эришилади.

Далилларни баҳолаш қуйидаги масалаларни аниқлаш учун амалга оширилади: а) далилдан иш бўйича келгусида суд далили сифатида фойдаланиш мумкинлиги ва бу қонунга, исботлаш принципларига зид эмаслиги; б) далил ёки далиллар йиғиндисининг кўрилатган ишга тааллуқлилиги; в) далил иш бўйича тўпланган бошқа далиллар билан қандай боғлиқликда экани, бу боғлиқликнинг хусусияти ва аҳамияти қандайлиги; г) далилнинг ва далиллар йиғиндисининг ҳақиқатни аниқлашдаги аҳамияти, далиллар йиғиндиси процессуал қарор қабул қилишга асос қилиб олиниши учун етарли эканлиги; д) далилдан келгуси исботлаш жараёнларида фойдаланиш мумкинлиги.

Демак, далилларни баҳолаш жиноят процессуал исботлаш субъектлари бўлган суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суднинг мантиқ ва ҳуқуқ меъёрларига асосланган, далилларнинг ишга алоқадорлиги, мақбуллиги, ишончлилиги ва етарлилигини, шунингдек ҳолисона ҳақиқатни аниқлаш мақсадидаги фикрлаш

фаолиятидир. Далилларни баҳолаш жиноят- процессуал исботлашнинг тузилмавий элементларидан бири бўлиб, жиноят процессида мавжуд бўлган барча демократик принципларга асосланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги 2010 йил 29 сентябрь қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – 2010. – №39. – 341-м.
2. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг «Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органларида тергов ишини ташкил қилиш тўғрисида»ги 2001 йил 10 июль буйруғи.
3. Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг «Тергов фаолиятини ташкил этишда шахсий таркиб билан ишлаш бўйича айрим масалалар тўғрисида»ги 2001 йил 5 июнь буйруғи. – Т., 2001.
4. *Иномжонов Ш. Х., Иноғомжорова З. Ф.* Далиллар назарияси муаммолари фанидан услубий қўлланма. – Т., 2003. – 24 б.
5. *Миразов Д.М. ва бошқ.* Тергов-процессуал ҳужжатларнинг намуналари: Амалий қўлланма. – Т., 2005. – 368 б.
6. Ўзбекистон Республикасининг жиноят процесси: Дарслик / Б.А. Миренский, А.Х. Раҳманкулов, Д.М. Миразов ва бошқ. – Т., 2012. – 607 б.
7. *Раҳмонқулов А. Х.* Ички ишлар органларида дастлабки тергов: Дарслик. – Т., 2003. – 145 б.
8. *Раҳмонқулов А. Х., Миразов Д.М.* Дастлабки тергов: Дарслик. – Т., 2012. – 507 б.
9. *Тўлаганова Г. З.* Жиноят процессида ҳимоячининг иштироки: Ўқув қўлланма. – Т., 2005. – 168 б.